

ՂԱՄՈՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ

ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլվիսա՝ Igamoyan@mail.ru

Քննելով «հագուստ» իմաստային դաշտի բառակազմական համակարգը՝ սույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնել և դասակարգել այդ բառերից կազմված բարդություններն ըստ տեսակների, ըստ բաղադրական հիմքերի և դրանց միջև առկա ներքերականական հարաբերությունների: Ըստ բարդությունների խոսքիմասային արտահայտության՝ բուն կամ իսկական բարդությունների կառուցվածք-բանաձևերում ակտիվություն դրսևորող երեք անուն խոսքի մասերից (գոյական, ածական, բայ) առաջին հերթին առանձնացվել է գոյականը՝ հետևյալ կաղապարներով՝ գոյական+գոյական, ածական+գոյական, թվական+գոյական, մակբայ+գոյական, բայարմատ+գոյական: Կան նաև բայարմատ գերադաս անդամով բազմաթիվ բարդ բառեր, որոնք հիմնականում կազմված են գոյական+բայարմատ կաղապարով: Դրանց բաղադրիչները իմաստային առումով արտահայտում են խնդրային և պարագայական շարահյուսական հարաբերություններ:

Առանձնացվել են՝ ա) բարդություններ, որոնք ունեն և՛ հոդակապով, և՛ անհոդակապ զուգահեռ ձևեր, բ) բարդություններ, որոնց բաղադրիչներից մեկը բարբառային, արևմտահայերեն կամ փոխառյալ բառ է, գ) բարդություններ, որոնք առկա են և՛ հնչյունափոխված, և՛ անհնչյունափոխ տարբերակներով և այլն:

Անիսկական բարդությունների բառակազմական, իմաստային, շարահյուսական էական առանձնահատկությունների հիման վրա առանձնացվել են հարադրական և կցական բարդություններ: Հարադրական բարդություններն իրենց հերթին դասակարգվել են ըստ անվանական (կրկնավոր, բաղադրական) և բայական հարադրությունների: «Հագուստ» իմաստային դաշտում կցական բարդությունները ծագել են կրկնավորներից և բաղադրական հարադրություններից, որոնք առավել հաճախ հանդիպում են բարբառներում:

Ուշադրություն է դարձվել նաև նորակազմ բարդություններին:

Քանալի բառեր՝ բարդ բառեր, բուն կամ իսկական, կաղապար, անիսկական, հարադրական, կրկնավոր, բաղիյուսական, կցական, նորակազմություններ:

Նախաբան

Հայոց լեզվի բառակազմական մեծ ճկունությունը պետք է համարել հայերենի բառապաշարի հարստության կարևոր աղբյուրներից մեկը: Այն անսպառ հնարավորություն է տալիս ստեղծելու անթիվ ու անհամար բառեր ամենաբազմազան իմաստների համար:

Ուսումնասիրելով «հագուստ» իմաստային դաշտի բառակազմական համակարգը՝ փորձ է արվել այն քննել համաժամանակյա մոտեցմամբ, վերլուծության միջոցով բացահայտել այս ենթահամակարգի բառակազմության օրինաչափությունները, բառակազմական միավորների կառուցվածքը, կապակցման միջոցներն ու եղանակները, առավել կենսունակ կաղապարները:

Անդրադառնալով վերոհիշյալ իրողությունների քննությանը՝ սույն հոդվածում առանձնացրել ենք միայն բառաբարդման երևույթները. ներկայացրել ենք «*հագուստ*» իմաստային դաշտի բառերից կազմված այնպիսի բարդություններ, որոնք ոչ միայն հագուստ կամ հագուստի մաս հասկացություն նշող բառեր են, այլև այնպիսի բաղադրություններ, որոնք ունեն նախատիպ առարկայի հետ կապված «մասնագիտություն, զբաղմունք, արհեստ ցույց տվող» և այլ բառակազմական նշանակություններ: Այնուհետև տվել ենք դրանց բառակազմական պատկերը՝ ըստ տեսակների, ըստ բաղադրական հիմքերի և դրանց միջև առկա ներքերականական հարաբերությունների:

Հագուստ կամ հագուստի մաս նշող հասկացություններից կազմվում են բազմաթիվ բարդ բառեր:

Հիմնվելով հայ լեզվաբանության մեջ եղած դասակարգման վրա¹ հոդվածում առանձնացրել ենք *իսկական* և *անիսկական* բարդություններ. վերջիններս իրենց հերթին վերախմբավորելի են բառակազմական որոշ առանձնահատկությունների հիման վրա (*ինչպես՝ հարադրական* և *կցական*):

¹ Տե՛ս **Գ. Սևակ**, Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Ե., 2009, էջ 151:

Ա) **Բուն կամ իսկական:** Լինելով բառակազմության ամենաարդյունավետ եղանակը՝ բարդության այս տեսակը լայն տարածում ունի նաև «հագուստ» իմաստային դաշտում:

Բուն բարդությունների² բաղադրիչները միմյանց հետ որոշակի շարահյուսական հարաբերության մեջ են գտնվում (համադասական կամ ստորահասական), որը երևում է բարդությունները կապակցության վերածելիս:

Այսպիսով՝ «հագուստ» իմաստային դաշտի բառերից կազմվում են՝

1. **գոյական** գերադաս անդամով բարդություններ՝ *հողակապով* և *անհողակապ*, որոնք ունեն կազմության հետևյալ կաղապարները.

ա) **գոյական+գոյական:** Նման բաղադրություններում առաջին բաղադրիչ գոյականը է հատկացուցիչ-հատկացյալի և որոշիչ-որոշյալի շարահյուսական հարաբերություն, ինչպես՝ *հողակապով* բարդություններ՝ **առնազգեստ**³, **բարուրաշոր**, **բեմազգեստ**, **գլխաշալ**, **արքայազգեստ**, **գիշերագդակ** (ԺՀԼԲԲ), նորակազմություններից՝ **խաղաշապիկ**⁴ (ՆԲ, Բ, 59), **խաղակոշիկ** (ՆԲԲԲ, 80), **գիշերախալաթ** (ՆԲ, Գ, 30), **դիմաքող** (ՆԲ, Դ, 40), **տաբատածալ** (ՆԲ, Ե, 136), **կոշկակապ** (ՆԲ, Զ, 91), **օծիքագույրի** (ՆԲ, Զ, 198), **փեշապուր** (ՆԲ, Զ, 189) և այլն:

Առկա են նաև *անհողակապ* բարդություններ՝ **ոլորնաման**, **թևկապ** (ԺՀԼԲԲ), նորակազմություններից՝ **գդակաստրառ** (ՆԲ, Դ, 30), **գրպանեզր** (ՆԲ, Դ, 35), **քուղկապ** (ՆԲ, Զ, 196) և այլն: Որոշ անհողակապ բարդություններ արդի հայերենին են փոխանցվել բարբառներից և մասամբ խոսակցական լեզվից, ինչպես՝ **թևաթ**, **թևշոր**, **երեսաթ** (ԺՀԼԲԲ) և այլն:

բ) **Ածական+գոյական:** Այս կաղապարով կազմված բարդություններում ածականը տարբեր կողմերով լրացնում է գոյականին, իսկ վերջինս գործածվում է իր բուն իմաստով: Պետք է նկատել, որ այս կաղապարով բարդու-

² Իսկական բարդությունները «բուն բարդություն» անվանումով է բնորոշել Էդ. Աղայանը (տե՛ս Էդ. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Ե., 1984, էջ 269):

³ Օրինակները բերված են հետևյալ բառարաններից. *ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան* (այսուհետև՝ ԺՀԼԲԲ), հհ. 1-4, Ե., 1969-1980, **Ռ. Սաքալետոյեան, Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան (այսուհետև՝ ԱՀՆԲ), Ե., 2011, *Հայոց լեզվի բարբառային բառարան* (այսուհետև՝ ՀԼԲԲ), հհ. 1-7, Ե., 2001-2012:**

⁴ Բոլոր նորակազմությունները վերցված են հետևյալ բառարաններից. Նոր բառեր (կազմ.՝ Ա. Գալստյան և ուրիշներ), Ա-2, Ե., 2015-2021թթ. (այսուհետև՝ ՆԲ), Փ. Մեյթիխանյան, Նոր բառերի բացատրական բառարան (այսուհետև՝ ՆԲԲԲ), Ե., 1996, Ս. Էլոյան, Արդի հայերենի նորաբանությունների բացատրական բառարան (այսուհետև՝ ԱՀՆԲ), Ե., 2002:

թյունները բազմաթիվ են «*հագուստ*» իմաստային դաշտում, ինչպես՝ *հողակապով՝ աղքատագգեստ, թավշագգեստ, թխագգեստ, լայնաթեզան, կարճագգեստ, կեղտաշոր, կիսաբաճկոն, կիսագուլպա, կիսագգեստ, ճերմակագգեստ*, (ԺՀԼԲԲ), նորակազմություններից՝ *հնագգեստ* (ՆԲ, Գ, 86), *կարճադաբար* (ՆԲ, Դ, 75) և այլն:

Շատ հաճախ բարդության առաջին բաղադրիչը գունանուն է, մյուսը՝ հագուստի անվանում, ինչպես՝ *նարնջագգեստ, կապրագգեստ, կապրաբաճկոն, սևահանդերձ, սևակոսպանդ, սևասքեմ, սևաքող, սպիտակագգեստ, սպիտակաշապիկ, սպիտակաշոր, կարմրաքող, կարմրաշոր, կարմրոձիք* (ԺՀԼԲԲ), նորակազմություններից՝ *կարմրաշավար* (ՆԲ, Ե, 68), *կարմրամուշտակ* (ԱՀՆԲ, 236), *կարմրահանդերձ* (ՆԲԲԲ, 94), *կանաչահանդերձ* (ՆԲ, Գ, 64) և այլն:

Ածական+գոյական կաղապարով անհոդակապ բարդություններից են՝ *կեղծօձիք, կարմրօձիք, շեղօձիք, ոսկերիզ, սևերիզ* (ԺՀԼԲԲ), նորակազմություններից՝ *բարձրօձիք* (ՆԲ, Գ, 24), *փակօձիք* (ՆԲ, Զ, 189) և այլն:

գ) *Թվական+գոյական*: Այս կաղապարով բաղադրված բարդությունները «հագուստ» իմաստային դաշտի բառերից կազմում են հատկանշային իմաստ արտահայտող բառեր՝ ածականներ՝ արտահայտելով որոշիչ-որոշյալի շարահյուսական հարաբերություն, ինչպես՝ *երկքղանցք* (ՆԲ, Զ, 47), նորակազմությունը:

դ) *Բայարմատ կամ բայահիմք+գոյական*: Այս կաղապարով կազմվում են գոյականներ, ինչպես՝ *զսպաշապիկ, լողագգեստ, սուզագգեստ* (ԺՀԼԲԲ), նորակազմություններից՝ *մարզաշապիկ* (ԱՀՆԲ, 334) և այլն:

ե) *Մակբայ+գոյական*: Այս կաղապարով կազմված բարդությունները հիմնականում ունեն *գոյական* և մասամբ *ածական* անվան խոսքիմասային իմաստ, իսկ շարահյուսական կապակցության վերածելիս արտահայտում են որոշիչ-որոշյալ և մասամբ էլ պարագայական հարաբերություն, ինչպես՝ *շրջագգեստ, կրկնագգեստ* «(արևմտի.) շորերի վրայից հագնելու թիկնոց», *կրկնակոշիկ* «խոնավությունից պահպանելու համար կոշիկի վրա հագնելու ռետինե ոտնաման» (ԺՀԼԲԲ), նորակազմություններից՝ *կրկնագուլպա* (ՆԲ, Զ, 95) և այլն:

2. Բայարմատ (բայահիմք) գերադաս անդամով կազմված բարդություններ, որոնց բնորոշ են հետևյալ կաղապարները.

ա) *Գոյական+բայարմատ կամ բայահիմք*: Նման կաղապարով բարդությունների բաղադրիչները իմաստային առումով կարող են արտահայտել

բայի և իր լրացումների՝ խնդրային և պարագայական շարահյուսական հարաբերություններ: Այսպես՝

- ուղիղ խնդիր հարաբերությամբ՝ **զգեստափոխ, կոշկավաճառ, կոշկապահ, կոշկահան, լաթահավաք, կոշկակար, վեղարակիր, զգեստասեր, գլխափաթաթ, ծիրանեկիր//ծիրանակիր, կոճակարձակ, կոշկաջինջ** «(հզվդ.) կոշիկ մաքրող փայլեցնող (արհեստավոր)» (ԺՀԼԲԲ), նորակազմություններից՝ **չթավաճառ** (ՆԲ, Ե, 119), **զգեստակիր** (ՆԲ, Ե, 42), **թաշկինակավաճառ** (ՆԲ, Ե, 47), **երեսակար** «երեսը կարած» (ՆԲ, Զ, 45), **ճարմանդակիր** (ՆԲ, Զ, 116),

- միջոցի խնդիր հարաբերությամբ՝ **ասեղնագործ** (ԺՀԼԲԲ), **տարազահանդերձ** «տարազով հանդերձավորված» (ՆԲ, Բ, 170), **ճարմանդազարդ** «ճարմանդներով զարդարված» (ՆԲ, Ա, 130),

- հանգման անուղակի խնդիր հարաբերությամբ՝ **գոտկահար** «մինչև գոտին հասնող» (ԺՀԼԲԲ),

- տեղի պարագա հարաբերությամբ՝ (արևմտի.) **գլխադիր** (ԱԱՆԲ), **ուսարկ** «**անթև վերարկու**» (ԺՀԼԲԲ) և այլն:

3. Գոյական+բայ կաղապարով բազմաթիվ բարդություններ են կազմվում «**հագուստ**» իմաստային դաշտի բառերից, ինչպես՝ **ժապավենազարդել, կարակցել, կերպասագործել, մահուդապատել, շուլալակարել, չուխայապատել, պատանապատել, փաթաթակարել** (ԺՀԼԲԲ), բարբառային բառերից՝ **թելթփել** «**հրբ. այնքան մաշվել, որ առէջի թելերը երևան**» (ՀԼԲԲ), նորակազմություններից՝ **քուղապնդել** (ՆԲ, Ե, 149) և **բայարմատ+բայ** կաղապարով նորակազմ **լցակարել** բարդությունը՝ «լցակար անել, լցակարի միջոցով պատռվածքը կամ անցքը փակել՝ նորոգել» իմաստով (ՆԲ, Բ, 56) և այլն:

Պետք է նկատել, որ «**հագուստ**» իմաստային դաշտում կան բարդություններ, որոնք ունեն և՛ հոդակապով, և՛ անհոդակապ զուգահեռ ձևեր՝ առանց իմաստային տարբերության, ինչպես՝ **վզակապ և վզկապ, երեսակալ և երեսկալ, թևաշոր և թևշոր, կրծակալ և կրծկալ, ուսակապ և ոսկապ** և այլն (ԺՀԼԲԲ):

Ուսումնասիրությունից երևում է, որ «**հագուստ**» իմաստային դաշտի բառերից կազմված բարդությունների մի եզրը կարող է լինել՝ ա) **բարբառային** բառ, ինչպես՝ **գլխալաչակ, երկարափեշ, լայնափեշ, զսպախալաթ** (ԺՀԼԲԲ), բ) **արևմտահայերեն** բառ, ինչպես՝ **կարճադաբապ** (ՆԲ, Դ, 75), գ) **փոխառյալ** բառ կամ օտարաբանություն, ինչպես՝ **կապրոնաթել, կոս-**

տյումապահ, կիսասապոգ, ցիլինդրածն (ԺՀԼԲԲ), նորակազմություններից՝ *Ֆրակակիր* (ՆԲ, Զ, 202), *կինոզգեստ* (ՆԲ, Դ, 78) և այլն:

Ոչ մեծ թիվ են կազմում եռաբաղադրիչ բարդությունները, ինչպես՝ *կարմրավզկապ, կարմրափողկապ, կիսակարկապ, կիսաշրջազգեստ, ջրաշամուշտակ, կոշկակարկապ* (ԺՀԼԲԲ), նորակազմություններից՝ *բոլորաշրջազգեստ* «կլոր՝ շրջանածն զգեստ» (ՆԲ, Դ, 25), *ներքնաշրջազգեստ* «շրջազգեստի տակից հագնելու համար նախատեսված ներքնաշոր» (ՆԲ, Գ, 108), *փողկապանման* (ՆԲ, Ե, 146), *կիսաճտքակոշիկ* (ՆԲ, Զ, 88), *ձյունակրկնակոշիկ* (ՆԲ, Զ, 114), *քողարկաբաճկոն* (ՆԲ, Զ, 195) և այլն:

Այս բոլոր օրինակների կառուցվածքային հատկանիշը բաղադրական հիմքերից կազմված լինելն է, իսկ կազմության եղանակի էական հատկանիշը բաղադրիչների համադրումն է (սինթեզը) մեկ անբաժանելի միասնության մեջ:

Ինչպես նկատեցինք, «*հագուստ*» իմաստային դաշտի բառերից կազմված բարդություններում **ու, ի** ձայնավորները, որոշ բառերում՝ **յա, յու** հնչյունակապակցությունները (երկհնչյունները), զրկվելով շեշտից և նախաշեշտ դիրք գրավելով, կարող են սղվել կամ ամփոփվել (**ի, ու** > ը կամ զրո, **յա** > ե, **յու** > ե). ինչպես՝ *թավշակար, կոշկաթել, բրդազգեստ, կնգղազգեստ, քրծազգեստ, ժանեկազարդ* (ԺՀԼԲԲ), այդպես նաև՝ *եղջերամուշտակ* (ՆԲ, Ե, 36) նորակազմությունը և այլն: Դրա հետևանքով **ե (է), ի, ու** ձայնավորներով և **յա, ույ** հնչյունակապակցություններով բաղադրական հիմքերն ունենում են երկուական դիրքային տարբերակ՝ անհնչյունափոխ և հնչյունափոխված, ինչպես՝ *շեղ(օձիք), բարձր(օձիք)* և *(օձք)ափակ, (օձք)ածալ, սևա(կնգուղ)* և *(կնգղ)ածն, կիսա(կոշիկ)* և *(կոշկ)ահան, մեփաքսա(թավիշ)* և *(թավշ)ակար, ծաղկա(չիթ)* և *(չթ)ածածկ, ժամա(շապիկ)* և *(շապկ)աընկեր* (բրբ.) «վարտիք», *լանջա(գոյրի)* և *(գոյր)եզարդ, (գոյր)եձև* (ԺՀԼԲԲ) և այլն:

Հաճախ նույն բարդությունը առկա է և՛ հնչյունափոխված, և՛ անհնչյունափոխ տարբերակներով, ինչպես՝ *գուլպակապ* և *գուլպայակապ, սամուրազգեստ* և *սամուրազգեստ, սամուրամուշտակ* և *սամուրամուշտակ, սենյակազգեստ* և *սենեկազգեստ, կոճակածակ* և *կոճկածակ* (ԺՀԼԲԲ) և այլն:

Բարդության առաջին եզրի բաղադրիչներն իրենց ձևաբանական և հնչյունական համակարգի մի շարք կողմերով կապված լինելով հին հայերենի հետ, ժամանակակից հայերենի բարդության համակարգում հանդես են բե-

րում լեզվական տարբեր յուրահատկություններ ու օրինաչափություններ⁵: Օրինակ՝ «հագուստ» իմաստային դաշտի մի շարք բարդ բառերում անեզական բառերի **ք** վերջավորության անկման երևույթը, ինչպես՝ **կուրծք-կրծկալ**: Կան բարդություններ էլ, որոնցում **ք**-ն պահպանվում է, ինչպես՝ **նեղճիւրք, ճորճակոշիկ, ճորճածալ, լայնափողք** (ԺՀԼԲԲ), այդպես նաև՝ **թևքածալ** (ՆԲ, 2, 59) նորակազմությունը և այլն: Մեր առանձնացրած բառացանկում առկա են հին անեզական բառերով բաղադրված բառերի **ք** մասնիկով վերջացող և առանց **ք**-ի տարբերակներ, ինչպես՝ **կողագրպան** և **կողքագրպան, կուրծքկալ/կրծքակալ** և **կրծկալ** (ԺՀԼԲԲ) և այլն:

«Հագուստ» իմաստային դաշտում առկա են նաև այնպիսի բարդություններ, որոնց առաջին բաղադրիչը **ն** բաղաձայնով վերջացող հինհայերենյան բառ է, և բառակազմության ժամանակ վերջին **ն**-ն արդի հայերենում ընկել է, ինչպես՝ **ձեռակար, ուրաշոր**, սակայն մի շարք բարդությունների առաջին եզրում վերականգնվում է, ինչպես՝ **ասեղ[ն]ակար, ուր[ն]ակապ, ուր[ն]աման, ուր[ն]աժապավեն, ձեղ[ն]ամուշտակ, հարս[ն]աշոր, հարս[ն]ադարազ, հարս[ն]աքող** և այլն (ԺՀԼԲԲ):

Բ) Անիսկական բարդությունների բառակազմական, իմաստային, շարահյուսական էական առանձնահատկությունների հիման վրա տարբերում ենք **հարադրական** և **կցական** բարդություններ:

Հարադրական բարդություններ: Արդի գրական հայերենի «հագուստ» իմաստային դաշտի հարադրական բարդությունները հազվադեպ են (ի տարբերություն համադրական բարդությունների): Դրանք առավել գործածական են բարբառներում: Նման բարդությունների բաղադրիչները **ձևային** տեսակետից անկախ են, ունեն առանձին բառական շեշտ, իսկ **իմաստային** տեսակետից անկախ չեն և արտահայտում են բառային մեկ ամբողջական, ընդհանրական իմաստ⁶:

Հաշվի առնելով դրանց խոսքիմասային պատկանելությունը՝ առանձնացրել ենք **անվանական** և **բայական** հարադրություններ:

Անվանական հարադրությունները կազմվել են տարբեր անուն խոսքի մասերից, և դրանց բաղադրիչները միմյանց հետ կապվում են համադասական և ստորադասական հարաբերությամբ: Ըստ այդմ էլ լինում են՝

⁵ Մ. Աբեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Ե., 1965, էջ 195-198:

⁶ Առաքելյան Վ., Խաչատրյան Ա., Էլոյան Ս., Ժամանակակից հայոց լեզու, Ե., 1979, հ. 1, էջ 258:

ա) **կրկնավոր**, ինչպես՝ **թել-թել** (ԺՀԼԲԲ), բարբառներում՝ **փոթ-փոթ** «Պլ. ծալ-ծալ», **պըլե-պըլե** «Մշ. (Բղշ.) զգեստը թույլ հագնող»: Երբեմն կրկնավոր հարադրության առաջին բաղադրիչի սկզբի բաղաձայնը դուրս է ընկնում, ինչպես՝ բարբառներում առկա **ալաս-փալաս** բարդությունը՝ «անարժեք լաթեղեն» իմաստով, կամ՝ երկրորդ բաղադրիչի մեջ փոխվում է առաջին բաղադրիչի ձայնավորը, ինչպես՝ **փալաս-փուլուս**, երբեմն էլ կրկնավորների մեջ կրկնվում է առաջին վանկը, ինչպես՝ բարբառային **կուտ-կուտուզ** բարդությունը՝ «Նկմ. հագնված-զուգված» իմաստով (ՀԼԲԲ),

բ) **բաղիյուսական հարադրություններ**, որոնք, ըստ կապակցման ձևի, լինում են **շաղկապավոր** և **անշաղկապ**, ինչպես՝ **շաղկապավորներից՝ չու ու փալաս, կար ու կաթ** (բրբ.) «կարելու զանազան բաներ, 2. կարելու աշխատանք» (ՀԼԲԲ), **անշաղկապ բաղիյուսական հարադրության** օրինակ է արևմտահայերենում առկա **հագուածք-շքուածք** բարդությունը՝ «հագնվելու՝ զուգվելու ձև» իմաստով (ԱԱՆԲ) և այլն:

գ) **Նոր տիպի⁷ անվանական հարադրություններից** «**հագուստ**» իմաստային դաշտում առանձնացրել ենք այնպիսի օրինակներ, որոնց բաղադրիչները բարդության մեջ ստորադասական հարաբերություն ունեն, այսինքն՝ առաջին բաղադրիչը ստորադասվում է երկրորդին, լրացնում է նրան և ամբողջ բարդությունն արտահայտում է որոշիչ-որոշյալի հարաբերություն, ինչպես՝ **զսպող-խալաթ** (ԺՀԼԲԲ), բարբառներում՝ **կես-բաբուճ** «Պլ. 1. կիսամաշ կոշիկ, 2. փխբ. դեն զգելու բան», **փերչամ-բաստի** «ՆՆ. հարսի գլխի ծածկոց», **քոլլիկ-գլուխ** «կանանց հատուկ գլխանոց, բաղկացած խեժավոր թաղիքից և կարծր գտակից», **սրմա-զպուն** «Վն. սրմայով՝ ոսկեթելով ասեղնագործած կանացի երկարափեշ զգեստ, պարեգոտ» (ՀԼԲԲ) և այլն:

Բայական հարադրությունները թեև համալրում են ժամանակակից հայերենի բայական բառապաշարը, սակայն հազվադեպ են «**հագուստ**» իմաստային դաշտում, ինչպես՝ **կար անել**: Ունենալով բառական, քերականական, իմաստային և ոճական յուրահատկություններ՝ սրանք ամբողջությամբ վերցրած բայիմաստ են արտահայտում և տարբեր կենսունակությամբ գործել են մեր լեզվի զարգացման բոլոր շրջաններում: «**Հագուստ**» իմաստային դաշտի բայական հարադրություններից շատ կան բարբառներում, ինչպես՝ **կռնակ անցնել** «Պլ. հագնվել», **կար կարել** «կար անել, կարել», **կուտկապ էնել** «շապկի ներքևի եզրերը նախշազարդել», **կարկտան**

⁷ Նույն տեղը, էջ 269-270:

անել «հին՝ պատառոտված շորեր կարկատել», *կտոր գցել*//*կտոր դնել* «հագուստը՝ ոտնամանը կամ այլ բան նորոգելիս կարկատան անել, կարկատել», *հալը գնալ* «գուլպայի՝ գործվածքի թելը քանդվել», *հալը հավաքել* «գուլպայի կամ այլ հյուսվածքի բաց թողած հատը վերականգնել՝ վերահյուսել», *պտղունց ունենալ* «կար ու ձև իմանալ, ասեղնագործության շնորհք ունենալ», *փոմբախ՝ փոնբախ ածել* «նոր հագած զգեստի համար նվեր՝ շնորհավորանք տալ», *փոթ-փոթ քցել* «Ղրբ. հագուստի վրա ծալքեր՝ դարսեր անել» (ՀԼԲԲ) և այլն:

Հարադրական բայերի մեջ առանձնացրել ենք նաև մի քանի *զուգահր-րական բայեր*, որոնց բաղադրիչները միասին վերցրած արտահայտում են երկու և ավելի գործողությունների յուրահատուկ ընդհանուր իմաստ, որի մեջ առկա են բոլոր բաղադրիչների բառային իմաստներն էլ՝ առանց որևէ մեկի իմաստի գերազանցության, ինչպես՝ *հագնել-կապել, հագվել-զուգվել* (ԺՀԼԲԲ) և այլն:

Կցական բարդություններ: «Հագուստ» իմաստային դաշտում բայական կրկնավորներից առաջացած կցական բարդություններից հանդիպում ենք՝ *կարկապել*, որտեղ հնչյունափոխություն է տեղի ունեցել առաջին եզրում տարնմանության օրենքով՝ *կար-կար-ել*, կրկնավորներից առաջացած կցական բարդություն է նաև բարբառային *փոֆփոֆ*-ը՝ «Պլ. շռայլված զգեստ» (ՀԼԲԲ) իմաստով:

Բաղիյուսական հարադրություններից առաջացած կցական բարդություններից է *կուշտուհագնված* «կուշտ և հագնված, ապահովված» (ԱՀՆԲ, 254) նորակազմությունը, ինչպես նաև՝ բարբառային հետևյալ բառերը՝ *լան-թուփթուր* «հնացած, մաշված քուրջ դարձած», *խաղովխուլինջ* «Հմշ. տարբեր գույներով դաջված (կտորի մասին)», *փուլուշար* «Կլկ. (Մրշ.) ոսկե՝ արծաթե թելերով հյուսած հարսնաքող» (ՀԼԲԲ) և այլն:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ քննելով «հագուստ» իմաստային դաշտի բառերից կազմված *բուն* կամ *իսկական* բարդությունները՝ տեսնում ենք, որ դրանք մեծ թիվ են կազմում և հիմնականում բաղադրված են *գոյական+գոյական* և *ածական+գոյական* կաղապարներով: *Անիսկական* բարդություններն առավել հաճախ հանդիպում են բարբառներում: Նկատվում է նաև որոշ ձևույթների բառակազմական ակտիվություն. *զգեստ, հանդերձ, կոշիկ, օձիք* արմատները բավական հաճախադեպ են:

Ի դեպ, լեզվի զարգացման ընթացքում, պահպանվելով նախորդ փուլերի բառակազմական համակարգերի իրողությունները՝ առավել կամ պակաս կենսունակությամբ, ի հայտ են գալիս նորակազմություններ, որոնք կարող են իրենց տեղը գտնել հայերենի բառազանձարանում՝ հարստացնելով և համալրելով այն, կամ էլ մեկուսացած մնալ՝ իբրև իրավիճակային պահանջով կազմված բառեր՝ չդառնալով լեզվական իրողություն:

Համառոտագրություններ

Մշ.-Մուշ	ՆՆ-Նոր Նախիջևան
Բղշ.-Բաղեշ	Ղրբ.-Ղարաբաղ
բրբ.-բարբառային	Հմշ.-Համշեն
Նկմ.-Նիկոմեդիա	Կլկ.-Կիլիկիա
Պլ.-Պոլիս	Մրշ.-Մարաշ
փխբ.-փոխաբերական	արևմտի.-արևմտահայերեն
Վն.-Վան	հզվդ.-հազվադեպ

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965:
2. Աբրահամյան Ս., Ժամանակակից գրական հայերեն, Երևան, 1981:
3. Աղայան Էդ., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Երևան, 1984:
4. Առաքելյան Վ., Խաչատրյան Ա., Էլոյան Ս., Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 1, Երևան, 1979:
5. Ավետիսյան Յու., Թեյլան Լ., Սարգսյան Լ., Արդի հայերենի բառապաշարը, Երևան, 2020:
6. Էլոյան Ս., Ածանցները ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1963:
7. Էլոյան Ս., Արդի հայերենի նորաբանությունների բացատրական բառարան, Երևան, 2002թ.:
8. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հհ. 1-4, Երևան, 1969-1980:
9. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հհ. 1-7, Երևան, 2001-2012:
10. Ղամոյան Լ., «Հագուստ» իմաստային դաշտը նորակազմ բաղադրություններում // Արդի հայերենի բառապաշարի զարգացման և կանոնարկման հիմնախնդիրներ, Երևան, 2020, էջ 105-119:

11. Մեյթիսանյան Փ., Նոր բառերի բացատրական բառարան, Երևան, 1996:

12. Նոր բառեր (կազմ.՝ Ա. Գալստյան և ուրիշներ), Ա-Զ, Երևան, 2015-2021թթ.:

13. Զահուկյան Գ., Աղայան Է., Առաքելյան Վ., Քոսյան Վ., Հայոց լեզու, 1-ին մաս, Ա պրակ, Երևան, 1980:

14. Սաքապետոյեան Ռ., Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան, Երևան, 2011:

COMPOUNDINGS IN THE SEMANTIC FIELD "CLOTHES"

GHAMOYAN LUSINE

PhD in Philology,

Senior Researcher at the Institute of Language after

H. Acharyan, NAS RA.

e.mail: lgamoyan@mail.ru

The purpose of this article is to present and classify compound words by types, constituent components, internal relations between them by considering the word-formation system of the semantic field "clothes". According to the grammatical expression of compoundings from the three parts of speech (noun, adjective, verb), acting in structures-formulas of initial or valid complications, first of all, the noun is distinguished according to the following patterns: noun + noun, adjective + noun, numeral + noun, adverb + noun, verb root + noun. There are many compound words with a predominant verb root, consisting mainly of noun + verb root. Their components semantically express additional-objective syntactic relations.

The following compoundings have been singled out: a) compoundings with or without synharmonisms, which have parallels; b) compoundings, in which one of the components is a dialectal, Western Armenian or a borrowed word, etc.

On the basis of the word-formation, semantic and syntactic essential features of the actual compoundings, we identify relatively adjectival complications. Comparative complications, in turn, are classified according to noun (duplicative, syntactic) and verb relations. Adjectival compoundings in the semantic field of "clothes" emerged because of duplicates, which are more common in dialects.

Attention was also paid to newly-formed compoundings.

Key words: *compound words, original or actual, pattern, inadmissible, relative, duplicate, syntactic, adjective, neologisms.*

СЛОВСОСЛОЖЕНИЯ В СЕМАНТИЧЕСКОМ ПОЛЕ «ОДЕЖДА»

ГАМОЯН ЛУСИНЕ

Кандидат филологических наук

Старший научный сотрудник Института языка

им. Г. Ачаряна НАН РА

электронная почта: lgamoyan@mail.ru

Целью данной статьи является представление и классификация сложных слов по типам, составляющим компонентам, внутренним отношениям между ними, путем рассмотрения словообразовательной системы семантического поля «одежда».

Основные типы сложных слов выделяются исходя из характера главного, управляющего (синтаксически независимого) члена словосочетаний: существительного, глагола, прилагательного. Из них, в первую очередь, выделяют имя существительное по следующим закономерностям: имя существительное + имя существительное, прилагательное + существительное, имя числительное + существительное, наречие + существительное, корень глагола + существительное. Есть много сложных слов с превалирующим глагольным корнем, состоящих в основном из существительного + корень глагола. Их компоненты семантически выражают дополнительно-обстоятельственные синтаксические отношения.

Были выделены: а) словосложения с сингармонизмом или без-, имеющие параллели, б) словосложения, одним из компонентов которых является диалектное, западноармянское или заимствованное слово, в) словосложения, которые присутствуют как в чередованных, так и в нечередованных версиях и т. д.

На основе словообразовательных, семантических и синтаксических существенных признаков исконно сложных слов выделены сопоставленные и соединительные словосложения. Сопоставленные словосложения, в свою очередь, классифицируются по номинальным (итеративные, соединительные) и глагольным отношениям. Соединительные словосложения в семантическом поле «одежда» возникли из-за дубликатов, которые чаще встречаются в диалектах.

Обращалось внимание и на новообразованные словосложения.

Ключевые слова: сложные слова, исходное или действительное, шаблон, недействительное, относительное, дублирующее, синтаксическое, прилагательное, новообразования.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 08.09.2022թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 22.09.2022թ.:

Ընդունվել է տպագրության 29.03.2023թ.: